

Rocznik Sławistyczny, t. LXXI, 2022

ISSN 0080-3588

DOI: 10.24425/rslaw.2022.142762

Irena Sawicka*

Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk
Warszawa

Konwergencje włosko-słowiańskie w zakresie fonetyki

1. Wstęp

Język chorwacki przez wieki podlegał wpływom romańskim, głównie włoskim. Doczekały się one licznych opracowań, które koncentrują się głównie na zapożyczeniach leksykalnych (np. Gačić 2004, Gerersdorfer 1979, Deanović 1940, Sočanac 2004 i in.). Przedmiotem tego artykułu są wybrane cechy fonotaktyczne dotyczące dystrybucji spółgłosek w dialekcie czakawskim i w *na našu* – gwarze osadników chorwackich we Włoszech. Jeśli chodzi o czakawski, mam na myśli wpływ języka włoskiego na chorwacką strukturę sylaby.

Fonetyka chorwackiego dialektu wsi Aquaviva Collecroce (*na našu*) ma trochę inny charakter. Dotyczy akceptacji pewnych kontekstów spółgłoskowych, obcych słowiańszczyźnie. Tutaj, oprócz włoskiego, dokłada się także fonetyka okolicznych wsi Arbareszów.

* Irena Sawicka, Professor Emeritus, The Institute of Slavic Studies of the Polish Academy of Sciences, Warszawa, Poland.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1426-8211>.

e-mail: irsawicka@gmail.com.

2. Czakawski

Struktura sylaby czakawskiej jest prostsza niż struktura sylaby pozostałych dialektów chorwackich, na co zwrócił już uwagę Milan Moguš (1977). Wszystkie języki południowosłowiańskie mają dość proste struktury sylabiczne, reprezentujące tzw. struktury jednoszczytowe, co oznacza, że kolejność segmentów w sylabie jest zgodna z wymogami konturu sonorności sylaby – sonorność wzrasta bez zakłóceń i po osiągnięciu maksimum sonorności (nucleus) opada. Na stokach sylab nie dopuszcza się zakłóceń linii sonorności. Jeśli na skutek rozwoju fonetycznego, zapożyczenia lub derywacji, takie zakłócenia (niesylabotwórcze szczyty sonorności) pojawią się, są one automatycznie naprawiane. Takie same cechy ma sylaba czakawska. Różni się od pozostałych dialektów chorwackich tendencją do upraszczania wygłosu sylaby oraz dodatkowymi restrykcjami w zakresie łączenia się obstruentów w grupach spółgłoskowych. Mamy więc na przykład, czakawskie *pe*, *pie* (sztokawskie *pet*), *deve* (sztok. *devet*), *dese* (sztok. *deset*), *obe* (sztok. *obed*), *ota* (sztok. *otac*), *kola* (sztok. *kolac*), *čovi* (sztok. *čovik*), *riba* (sztok. *ribar*), *pra* (sztok. *praz*), *jedanajs*, *jedana* (sztok. *jedanaest*), *milos*, *milo* (sztok. *milost*), *rados* (sztok. *radost*), *šies*, *šie* (sztok. *šest*), *baci* (sztok. *bacit*), *govori* (sztok. *govorit*), *on će kaza* (sztok. *on će kazat*), *oma* (sztok. *odmah*) itd. (wszystkie przykłady pochodzą z Moguš 1977).

Kolejne ograniczenia dotyczą grup spółgłoskowych składających się z dwu okluzywnych obstruentów (przyjmując za okluzywy też afrykaty) oraz dla grup składających się z obstruentu okluzywnego i szczelinowego. Wszystkie takie etymologiczne grupy są w czakawskim regularnie przekomponowywane lub upraszczane.

Zamiast dwu okluzywów zwykle występują połączenia szczelinowych z okluzywami, połączenia sonantów z okluzywami lub pojedynczy okluzyw, np. *deško* (sztok. *dečko*), *maška* (sztok. *mačka*), *mušni* (sztok. *mučni*), *seljaški* (sztok. *seljački*), *sinošnji* (sztok. *sinoćnji*), *rufca* (sztok. *rupca* od *rubac*), *ofćina* (sztok. *općina*), *sedavnajst* (sztok. *sedamnajst*), *vnogi* (sztok. *mnogi*), *olgovorit* (sztok. *odgovorit*), *polpis*, *pojpis* (sztok. *potpis*), *olgojit* (sztok. *odgojiti*), *sloško* (sztok. *slatko*), *sujca*, *sulca* (gen.sg. od *sudac*), *polkova*, *pojкова* (sztok. *potkova*), *pejka*, *pelka* (gen.sg. od *petak*), *nojta* (gen.sg. od *nokat*), *kluvko* (sztok. *klupko*), *ol mene* (sztok. *od mene*), *vojka* (sztok. *vočka*), *sumljati* (sztok. *sumnjati*), *kati* (sztok. *tkat*), *čela* (sztok. *pčela*), *tica* (sztok. *ptica*), *ispo krova* (sztok. *ispod krova*), *di* (sztok. *gdi*), *jena* (sztok. *jedna*) itd. Zdarzają się też substytucje szczelinowych przez sonanty przed okluzją, jak np. *prajca* (gen.sg. od *prasac*), ale te nie są regularne.

Zamiast grup zwarta plus szczelinowa mamy połączenia sonantów z obstruentami lub pojedyncze spółgłoski, np. *starogrojski* (sztok. *starogradski*), *gospojstvo* (sztok. *gospodstvo*), *šenica* (sztok. *pšenica*), *liši* (sztok. *lipši*), także w ramach złożonych jednostek prozodycznych, np. *šipaj zor* (sztok. *šipak zrna*), *vej splećena*

(sztok. *već splećena*), (więcej przykładów w Sawicka 1998, gdzie pierwszy raz poruszyłam ten temat). Grupy dwu okluzywów oraz okluzywu z sybilantem są w ogóle relatywnie rzadkie w językach słowiańskich, nigdzie jednak nie zostały kompletnie usunięte i nie podlegają systemowym restrykcjom, oprócz właśnie większości gwar czakawskich.

Zmiany te były zwykle objaśniane asymilacją lub dysymilacją (np. Hraste 1940, 1948; Hamm, Hraste, Guberina 1956), albo uproszczoną strukturą sylaby (Moguš 1977). Te cechy wskazują jednak wyraźnie na wpływ włoski. W języku literackim włoskim oraz sporej części dialektów większość wyrazów kończy się na samogłoskę. Zamknięte wygłosy wyrazów (sylab) można policzyć na palcach jednej ręki. W realizacji zdarzają się wprowadzenie sonanty na końcu krótkich leksemów, ale tylko wtedy, gdy taki wyraz wchodzi w skład jednostki akcentowej z wyrazem, który występuje po nim. Jest to więc w gruncie rzeczy pozycja wewnątrz jednostki prozodycznej, np. *buon giorno* zamiast *buono giorno*, *bel canto* zamiast *bello canto* itp.

Łacińskie grupy składające się dwu różnych okluzywów we wszystkich dialektach włoskich na Półwyspie Apenińskim uległy pełnej regresywnej asymilacji i przeszły w geminaty, np. *dictum* dało *detto*, *factum* > *fatto*, *administrare* > *amministrare*, *dialecto* > *dialetto* itd. W większych grupach spółgłoskowych jeden z okluzywów wypada, np. mamy *distintivo* z *distinctivum*. Wyjątek stanowią zwarte nosowe, które są dopuszczone na pierwszej pozycji w grupie przed okluzywem i okazjonalnie, w zapożyczeniach. Zachowują się one też na drugiej pozycji, np. *andare*, *aritmetica*. Grupy dwu obstruentalnych zwartych, jak np. we włoskim *abdicare*, są zupełnie wyjątkowe.

Języki romańskie były oczywiście używane na całych Bałkanach, w tym w Dalmacji, na długo przed pojawieniem się tam Słowian. Jednakże bałkańska łacina nie miała jeszcze tych cech, które wpłynęły na fonotaktykę czakawską. We wszystkich językach, które na Bałkanach kontynuują bezpośrednio łacinę, czyli w rumuńskim, arumuńskim, a także w dalmatyńskim, grupy dwu różnych okluzywów zostały zachowane, a jeśli uległy dekompozycji, to jednak ani nie przeszły w geminatę, ani nie zostały uproszczone, por. np. rumuńskie *noapte* ‘noc’ (łac. *nox*, *noctis*), rum. *luptă* ‘walka’ (łac. *luctis*), rum. *lapte* ‘mleko’ (łac. *lactem*), W dalmatyńskim mamy wprowadzenie *nuat* ‘noc’, ale *froiect* (łac. *fructus*), *lapto* (łac. *lactem*), *uapto/vapto* ‘osiem’, *siapto/sapto* ‘siedem’, *siaptembar* ‘wrzesień’, *uaptoabar* ‘październik’, *medko* ‘lekarz’, *tretko* ‘trzyście’, *coctel* ‘kantar’, *diksapto* ‘siedemnaście’¹, podczas gdy w ogólnowłoskim mamy *notte*, *latte*, *frutto* itd.

¹ Materiał dalmatyński pochodzi z następujących źródeł: https://en.wiktionary.org/wiki/Appendix:Dalmatian_Swadesh_list, (dostęp 22.12.2021), https://it.wikipedia.org/wiki/Lingua_dalmatica (dostęp 31.01.2022), oraz <https://omniglot.com/language/numbers/dalmatian.htm> (dostęp 31.01.2022) i reprezentuje głównie północną odmianę języka dalmatyńskiego, tzw. veglioto. Zob. też Muljačić 1997, 1999, 2000, 2002.

Grupy składające się z okluzywu i fryktywu występują wprawdzie w języku włoskim, ale tylko w specjalistycznej terminologii, są bardzo rzadkie i są, bodajże wszystkie, greckiego pochodzenia lub powtórnie zapożyczone z łaciny. W starszej leksyce wszystkie są przekomponowane: ulegają geminacji (np. *osservare* zamiast *observare*) lub uproszczeniu (np. *esame* ‘egzamin’, *astinente* zamiast *abstinente*). W nowszej leksyce (głównie terminologii specjalistycznej) te grupy czasem się zachowują na szwach morfologicznych, np. *adsorbimento* obok *assorbimento*.

W języku potocznym tendencja do likwidacji takich grup oraz grup dwu okluzywów jest wciąż silnie zaznaczona, w skutek czego pojawiają się czasem dublety w rodzaju *bacterio* i *batterio*, czy *cacto*, *catto* i *cactus*. W części dialektów, np. w Kalabrii, grupy dwu zwartych lub zwartej ze szczelinową są likwidowane bardziej konsekwentnie, np. *psicologia* > *pissicologia*, *pseudonimo* > *speudonimo*, *tecnica* > *tennica*, *aritmetica* > *arimmetica* itd. Również bardziej konsekwentnie otwierane są sylaby, np. *gas* > *gasse*, *club* > *clubbu*, *tram* > *tramme* (na podstawie Muljačić 1972 oraz przykładów z różnych opracowań dialektalnych, zwłaszcza Devoto 1964 i Rohlfs 1966, 1972 i in.).

Grupy składające się ze zwartej i szczelinowej występowały w łacinie bałkańskiej i zachowały się tak w dalmatyńskim, jak i w rumuńskim, por. np. z łac. *absentis* mamy rum. *absent*, dalm. *absent*, podczas gdy włoskie *assente*, z łac. *coxa* ‘udo’ mamy dalm. *copsa*, rum. *coapsă*, a wł. *coscia*, z łac. *absolvere* mamy dalm. *absolvar*, rum. *a absolvi*, a wł. *assolvere* itd.

Tendencje występujące w dialekcie czakawskim, zmierzające do utrwalenia wspomnianych cech fonotaktycznych, właściwych wszystkim współczesnym dialektom włoskim, wskazują na relatywnie późne ich przejście do dialektu czakawskiego.

Rzym władał Dalmacją od I wieku. Łacina bałkańska pozostawiła ślad w postaci bałkańskich języków romańskich. Całe Bałkany przez wieki były usiane osadnictwem romańskim². Dalmacja zawsze była co najmniej dwujęzyczna. Od pojawienia się Słowian na Bałkanach i szybkiej sławizacji w VII w. był to romańsko-słowiański multilingwizm, początkowo łacińsko-słowiańsko-dalmatyński, później słowiańsko-włoski.

Włączenie Dalmacji do Bizancjum w VI w. nie miało znaczącego wpływu na sytuację językową.

Językiem powszechnej komunikacji pierwotnych ludów iliryjskich w całym Cesarstwie Rzymskim był język łaciński – łacina ludowa (bałkańska). Łacina bałkańska ewidentnie rozwijała się inaczej od łaciny apenińskiej. Stały i nieprzerwany kontakt starożytnego Rzymu ze swoimi prowincjami przyczynił się do rozprzestrzenienia się łaciny jako urzędowego języka wielokulturowego Cesarstwa Rzymskiego (Šimunković 1986, t. 25: 45–46). Por. też:

² Por. choćby mapkę osadnictwa wołoskiego w <https://vlachs-project.eu/map/> (dostęp 17.12.2021).

Od početaka pisanih dokumenata nakon Liburna ovo područje naseljavaju Romani, da bi se Slaveni u 7. stoljeću počeli naseljavati u grad i okolicu. Iz različitih rasprava poznato je da se u to doba na ovom području govorio latinski (odnosno njegove dvije varijante (vulgarni i službeni). (Brozović 1975/76: 51).

Za dalmatski možemo pretpostaviti da se razvio iz vulgarnolatinskog jezika pod utjecajem novih pridošlih govora sa strane. Dalmatsko-hrvatski suživot može se potvrditi i u većem broju jezičnih jedinica (leksičkih, odnosno fonoloških) koje su i danas prisutne u hrvatskim govorima (Marković 2012: 316)³.

Nowożytny włoski dialekt w większym wymiarze pojawił się w Dalmacji w XV wieku wraz z nadejściem panowania Wenecji. Wenecja władała Dalmacją do roku 1797. Wenecki praktycznie zastąpił wszystkie występujące w Dalmacji idiomy neolacińskie, w tym też friulski iistryjski. Zachowały się tylko te, które pochodziły z łaciny bałkańskiej (dalmatyński, rumuński, dialekty wołoskie).

Według Mateo Bartolego (Bartoli 1942: 120), język dalmatyński na wyspie Krk przestał funkcjonować pod koniec XIX wieku, zaś w Dubrowniku na przełomie XV i XVI wieku. Na wyspie Krk został zastąpiony dialektem weneckim, natomiast ten w Dubrowniku został wyparty przez dialekt tokański i słowiański dialekt sztokawski. (Baran 2010: 11)⁴.

Ale jeszcze w XIX wieku w miastach mieszkało sporo ludności włoskiej.

By w jakiś sposób określić początek transformacji fonotaktyki čakawskiej sprawdziłam kilka wczesnych tekstów klasycznej literatury čakawskiej, ale nie okazały się pomocne, ponieważ wszystkie te teksty, począwszy od Hektorovicia, mają sporą domieszkę sztokawszczyzny, co zgodnie potwierdzają wszyscy badacze. Wczesne słowiańskie zabytki z tego terenu (*Bašćanska ploča* XII w., *Vinodolski zakon* XIII w., *Istarski razvod* XIV w., *Šibenska molitva* XIV w. i in.) uważane za čakawskie, prezentują w gruncie rzeczy chorwacką redakcję starocerkiewno-słowiańskiego i oczywiście wymienionych cech čakawskich nie wykazują. Średniowieczne teksty čakawskie nie reprezentują czystego dialektu. Por. „Mnogi srednjovjekovni tekstovi drže se hrvatskostaroslavenske norme, brojni čakavske norme, mnogi su hibridni, s ukrštanjem crkvenoslavenskoga jezika i organskih čakavskih idioma” (Lisac 2013: 32, por. też Damjanović 1995, Malić 2002 i in.). U Hektorovicia⁵ i Marulicia⁶ (XV–XVI w.) w ogóle nie znalazłam

³ Bardziej szczegółowo o historii językowej Dalmacji zob. np. Baran 2010.

⁴ W czasach nowożytnych w Dubrowniku dialekt tokański stał się językiem urzędowym i wyparł dialekt wenecki, co dla naszego tematu jest bez znaczenia, ponieważ Dubrownik nie jest čakawski.

⁵ Por. <https://books.com.hr/sear/ribanje-i-ribarsko-prigovaranje-lektira> (dostęp 17.01.2022).

⁶ Por. http://www.liberius.net/livres/Judita_000000836.pdf (dostęp 17.01.2022).

przykładów z omawianymi zmianami. Grupy dwu okluzywów są u tych pisarzy regularne, na przykład u Hektorowicia mamy: *oddahnut, tko, kudgodi, nitkor, gdi, ptice, oktobra, sedmoga, obzir počtovanomu, ljupki, odditi, optičiti* i in. Nie ma tu też charakterystycznego dla czakawszczyzny przejścia wygłosowego *-m* w *-n*.

Współczesne teksty uznawane za czakawskie także mają często sztokawskie domieszki, często też zachowują grupy dwu okluzywów. W szkolnym słowniczku czakawskim⁷ mamy m.in. przykłady takie jak *Hrptena kost, Hrvacka, delidba, peknica, potna, prignjevat*, obok *žejna* < *žedna*, *čelica* < *pčelica*, *kaška* i *kačka* ('żmija'), *kvoška* < *kvočka*, *lipji* < *lipši*, *lagje* zamiast *lakše*; podobnie w tekstach *Zbornika Lovranščine* (knjiga 4, 2016)⁸, u Kolumbicia (2008) i w wielu innych tekstach.

Znalazłam jednak też takie teksty, w których, podobnie jak w materiałach Moguša (1977), grupy dwu obstruentnych okluzywów i grupy typu zwarta plus sybilant są regularnie likwidowane. Były to teksty poetyckie i opowiadania z końca XIX w. i z XX w.⁹ Były wśród nich też takie teksty, w których likwidacja omawianych grup spółgłoskowych była bezwyjątkowa. Jednak nie zaobserwowałam tam szczególnie wyraźnej tendencji do otwierania wygłosów sylab.

Na tej podstawie można jedynie powiedzieć, że jest to zmiana późna, obecna prawdopodobnie w części gwar czakawskich, a najbardziej prawdopodobnym dawcą tych cech jest dialekt wenecki ze względu na jego ponad trzechsetletnią obecność w Dalmacji¹⁰.

Pośrednio na wpływ wenecki wskazuje także forma fonetyczna niektórych zapożyczeń włoskich w czakawskim, por. np. *borša* 'torba', *boško* 'las', *dešperija* 'beznadzieja', *deštin* 'los' *engleški*, *fešta*, w których *s* w grupach spółgłoskowych przechodzi w *š*, co jest cechą wielu dialektów północnowłoskich.

3. Na našu

Drugim dialektem chorwackim, który uległ i stale ulega silnej romanizacji jest gwara chorwacko-molizańska (*na našu*) – mowa przesiedleńców chorwackich do Włoch, którzy osiedlili się w rejonie Molise w środkowych Włoszech. Są to

⁷ Por. http://os-turnic-ri.skole.hr/cakavski-rjecnik?kat=5297&dict_letter=ALL (dostęp 15.01.2022). Jest to współczesny słowniczek tworzony przez społeczeństwo (dzieci, rodzice, znajomi) związane ze szkołą podstawową Turnić w Rijeci.

⁸ <https://hrcak.srce.hr/file/242815> (dostęp 20.01.2022).

⁹ Zob. na przykład <https://www.matica.hr/vijenac/395/izbor-cakavskog-pjesnistva-3466> (dostęp 12.01.2022), czy <https://hrcak.srce.hr/file/80725> (dostęp 12.01.2022).

¹⁰ Por. „Wpływy weneckie w tym rejonie zadecydowały o italianizacji miast dalmackich, której efekty wpływały na politykę związaną z tym regionem aż do XX w.”, <https://pl.wikipedia.org/wiki/Dalmacja> (dostęp 23.01.2022). Zob. też Vidos 1962.

obecnie już tylko trzy wsie Aquaviva Collecroce, Montemitro i S. Felice. Tutaj oczywiście łatwiej ustalić dawcę zmian fonetycznych. Wcześniej były jeszcze wsie: Tavenna, Malfada, Palati, Montelongo, San Giacomo degli Scivoni, San Biase, Petacciato, Sant'Angelo, Montenero di Bisaccia, Castelluccio, Ceritello oraz liczne wsie słowiańskie w Abruzji. W Ceritello Chorwaci osiedlili się razem z Albańczykami i żyli razem do XVII w. Później Chorwaci przesiedlili się do Aquaviva Collecroce, a Albańczycy do Montecilfone¹¹. To istotna informacja, ponieważ większość materiału językowego używanego w obiegu naukowym pochodzi z Aquaviva Collecroce. W pobliżu istnieją do dziś wsie albańskie. Obecnie jest sześć wsi albańskich w prowincji Campobasso, w połowie XIX wieku było ich osiem. Dialekt chorwacki w Molise jest notowany od początku XVI w. Najczęściej spotykana hipoteza o miejscu pochodzenia molizańskich Chorwatów mówi o ziemiach przy ujściu Neretwy (Feruga 2009). Cechy językowe natomiast łączą tę gwarę z tzw. Zabiokovljem i okolicami Splitu (por. m.in. Muljačić 1997). Miałby to być dialekt ikawski sztokawsko-czakawski.

Słowianie żyjący w Molise są bilingwami i wpływ włoski na dialekt *na našu* jest oczywisty i obserwowany na wielu płaszczyznach. Jednakże, co trochę dziwi, nie zaobserwowano tendencji występujących w czakawskim, pojawiają się natomiast spontaniczne geminacje, bez funkcji fonologicznej. W dialekcie włoskim Molise mamy do czynienia z bardzo obfitą niemotywowaną geminacją, liczniejszą niż w ogólnowłoskim (np. *abbrile*, *duvette*) i dodatkowo z tzw. *radoppiamento sintattico*.

W dialekcie *na našu* grupy dwu okluzywów występują regularnie, np. *babnakljupk* 'pajęczyna', *dugački*, *kratki*, *mačkarun* 'kot', *titkat* 'dotykać', *obdan* 'za dnia', a nawet *mačkara* zamiast *maškara* i in¹², ale także zamiast *ptiè* mamy *tič*, zamiast *tkat* – *kajat*, zamiast *tko* – *ko* itd. Te zmiany (uproszczenia) mogły być przyniesione jeszcze z Bałkanów. Jednak, jak widać, grupy dwu okluzywów mogą występować nawet w wygłosie. To, między innymi, skutek okazjonalnych redukcji samogłosek przejętych głównie wraz z zapożyczeniami z sąsiedniego dialektu molizańskiego¹³. Część dialektów włoskich, głównie wzdłuż wschodniego wybrzeża (Abruzzo, Molise, Puglia), w efekcie redukcji samogłosek ma zaburzoną strukturę sonorycznościową sylaby, dopuszczającą takie struktury, jak np. w Bari: *sepuolcr*, *Cipr*, z bezdźwięczną niesylabiczną wymową wygłosowego [r]. Takie grupy zdarzają się też w *na našu*, np. *sutembr* 'wrzesień', *novembr* 'listopad', *kvadr* 'obraz', czyli jest dokładnie inaczej niż w czakawskim.

Grupę typu zwarta plus szczelinowa w słowniku na *na našu* zauważyłam tylko jedną – *ozepst*. W większości przykładów grupy takie są unikane lub uproszczone, np. chorwackie *dupsti*, *grepsti*, *ozepsti*, *pčela* w *na našu* brzmią *dust*, *gratat*, *čela*,

¹¹ https://hr.wikipedia.org/wiki/Moli%C5%A1ki_Hrvati (dostęp 6.02.2022).

¹² Korzystałam z Breu, Piccoli 2000.

¹³ Por. też np. *dupj* [dupę] 'podwójny' czy *corp* 'ciało'.

bądź leksemy z takimi grupami są zastępowane innymi, np. zamiast *gips* mamy *jiš*, zamiast *odspavati – zaspavati*, zamiast *podstuknja – sutana*, zamiast *pšenica – žita* albo *saragola*, zamiast *psić – kučić*.

Podsumowując, fonetyka molizańskich Chorwatów nie przyswoiła sobie takich samych cech włoskich, co dialekt czakawski. Wprawdzie te dwa dialekty ulegały wpływom różnych dialektów włoskich (południowy vs północny), ale akurat w zakresie omawianych restrykcji dystrybucyjnych, przejętych przez czakawski, włoskie dialekty nie różnią się specjalnie między sobą (oprócz budowy wygłosu). Dialekt *na našu* przyswoił sobie inne dialektalne cechy włoskie, a także albańskie.

Język albański ma pewne wspólne cechy z dialektami włoskimi. Między innymi chodzi właśnie o cechę, która pojawiła się również w dialekcie *na našu*. Cecha ta stanowi równocześnie najbardziej spektakularny bałkanizm fonetyczny – jest to zespół kilku zjawisk związanych z występowaniem grup spółgłoskowych typu sonant nosowy plus okluzyw¹⁴. W albańskim wystąpiły dokładnie takie same zjawiska, co w dialektach południowowłoskich. Najważniejsza z cech składających się na specyfikę funkcjonowania grup typu *mb*, *mp*, *nd* itd. to odpadnięcie krótkich nieakcentowanych samogłosek znajdujących się, między innymi na początku wyrazów, przed grupami spółgłoskowymi składającymi się z nosowego sonantu i obstruentu. W efekcie powstały takie grupy nagłosowe jak alb. *mbret* z łac. *imperator*, *ngushitë* z *angustus* czy włoskie dialektalne *mbrellu* z *ombrella*, *mbaccia/nfaccia* (< *in faccia*), *mbresə* (< *imprese*), *nzalata* (< *insalata*)¹⁵. Proces taki jak w albańskim i we włoskim w dialekcie *na našu* nie zaszedł, ale takie grupy nagłosowe przeniknęły doń wraz z molizańską leksyką, co doprowadziło do częściowej ekwiwalencji tych grup z dźwięcznymi okluzywami bez prenazalizacji. W efekcie grupy inicjalne *mb*, *nd*, *ng* często występują również w *na našu*. Pojawiają się głównie w pożyczkach z molizańskiego, np. *mbrizata*, *ndičip* (= *anticipio*), *ndakat* (= *intaccare*), *mburmat* (= *informare*), *mbreštāt* (= *imprestare*), *ndomina*, ale zdarzają się także w chorwackich wyrazach, np. *nganjat sa*, *ndrndat*.

W dialektach południowowłoskich oraz północnoalbańskich, czasem też w południowoalbańskich, podobnie jak w greckim, wystąpiło udźwięcznienie okluzywów po sonancie nosowym, np. alb. *mbret* z łac. *imperator*, południowowłoskie *mbresə* z *imprese*. W *na našu* udźwięcznienia w tej pozycji wydają się regularne, np. *dendišt*, *kandata*, *pundura*, *spunda*, *mboštivat*, *lamba* obok *lampa*, *zelenğa* obok *zelenka*. Giammarco (1960) i Verratti (1968) definiują to zjawisko w molizańskim jedynie jako tendencję, jednak w materiałach językowych tych autorów odnotowałam głównie formy z udźwięcznieniem (*pundificatu*, *sembrece*

¹⁴ Pierwsze spojrzenie na omawiane zjawisko zob. w Sawicka, Cychnerska 2018.

¹⁵ Materiał molizański pochodzi z gramatyk i słowników dialektu molizańskiego i abruzyjskiego: Giammarco 1960 i 1968–1979, Finamore 1893, Verratti 1968 oraz z ogólnych opisów dialektologii włoskiej i chorwackiej, przede wszystkim z Rohlf's 1966 i Ivić 1985.

(< *semplice*), *ggende*, *nzilinzisu* (< *silenzioso*) – formy bez asymilacji były zupełnie wyjątkowe (*Antoniù, nfacce, campà*).

Poza tym w dialektach włoskich w grupach tych zachodzą też inne asymilacje, np. co do miejsca i sposobu artykulacji, jeżeli między sonantem a okluzywem występuje pod tym względem niezgodność, np. *in faccia* > *nfaccia* > *mbaccia*; czy charakterystyczna dla dialektów południowłoskich geminacja. Mamy więc np. kalabryjskie *quannu* z *quando* ‘kiedy’, ale *quandu* z *quanto* ‘ile’, *mmecà/mbecà/nvecà* < *invece, cannele* < *candela*), *piomme* (< *piombo*), obok zdarzających się dysymilacji etymologicznych geminat, np. *sarando, vando* (z *saranno, vanno*). W słowniku *na našu* (Breu, Piccoli 2000) we wszystkich grupach omawianego typu występuje zgodność co do miejsca i sposobu artykulacji. Zauważyłam tylko jedną grupę nagłosową, gdzie po sonancie nosowym występuje szczelinowa – *nwendivat*.

Także północnoalbański przeszedł podobne fazy, jakie występują na południu Włoch, a więc: udźwięcznienie łac. *imperator* > alb. *mbret*, geminacja > **mmret*, i, ostatecznie, dość świeże uproszczenie na północy > *mret*.

W *na našu* nie spotykamy się jedynie z geminacją omawianych grup, przeciwnie, w pożyczkach z molizańskiego etymologiczne geminaty są upraszczane, np. *kanit* z molizańskiego *cannitə*, chociaż w *na našu* geminaty zdarzają się (por. dalej).

I wreszcie trzecią cechą z tego pakietu, stwierdzoną w *na našu*, pojawiającą się sporadycznie w dialektach południowłoskich, a dość często w dialektach albańskich, jest występowanie nieetymologicznego [b] wewnątrz grup *ml, mr*¹⁶, np. alb. *mumbri* z *numri*, *zëmbra* z *zëmra*, kalabryjskie *rimbresjun* i *ripresjun*, molizańskie *mbrenna* (< *merenda*) a w *na našu* mamy *mbliko, mblad, mbrava, umbrit, mblit* itd.

W efekcie tych kilku zjawisk pojawiają się w omawianych dialektach niezwiązane w żadnym z tych procesów sporadyczne prenazalizacje okluzywów i dublety, np. kalabryjskie *sumportare* i *suportare, camera* > *cambra*, abruzyjskie *bumba/mbumba, mmecà/nvecà/mbecà* (< *invece*). Niemotywowane grupy najczęściej pojawiają się w nagłosie, gdzie kalkują etymologiczne grupy występujące w innych wyrazach. Mamy więc *mballe* (*balla*), *mbolle* (*bolla*), *mbaccia, mbjatu* (< *beato*), ponieważ jest *mbalca* < *impalcatura, nseniare* (< *insegnare*), *nfaccia* > *mbaccia* (< *in faccia*) itd.

¹⁶ Jest to składnik szerszego zjawiska występującego na Bałkanach, zwłaszcza w greckim i macedońskim, polegającego na wstawianiu okluzywu wewnątrz grup składających się z dwu sonantów lub z sybilantu i sonantu (por. tzw. „buffer consonant” w Newton 1972). Pozostałe regularne zjawiska związane z funkcjonowaniem tych grup, charakterystyczne dla Bałkanów, to prenazalizacja dźwięcznych okluzywów (grecki) i nazalizacja samogłosek typu szwa (w historii dialektów macedońskich i bułgarskich), czego rezultatem stało się zachowanie nosowości starych samogłosek w dialektach Macedonii Egejskiej przed okluzywami (więcej zob. Sawicka 2019).

4. Podsumowanie

Chorwackiego do dialektów bałkańskich zaliczyć nie można, ale, jak widać, *na našu* przyswoił sobie tę jedną cechę, wspólną dla południowych Włoch i Bałkanów, dzięki bilingwizmowi słowiańsko-molizańskiemu i zapewne też dzięki kontaktowi z Arbëresh.

Kontaktem słowiańskim z różnymi dialektami włoskimi należy tłumaczyć fakt, że czakawski i *na našu* przyswoiły sobie różne elementy fonetyczne. Wprawdzie w weneckim pojawiają się inicjalne grupy typu *mb*, *nd* itp., ale są bardzo, bardzo rzadkie. W starszych tekstach znalazłam tylko: *Vatu 'ndove?* *'Ndo vètu / 'Ndove vatu?* *Situ'ndà?* *Tesi 'ndà?* i kolejne użycia tych samych wyrazów (https://it.wikipedia.org/wiki/Lingua_veneta (dostęp 3.02.2022)). W słowniku weneckiego (Boerio 1856) nie znalazłam ani jednego wyrazu z podobnym nagłosem. W weneckim nie zachodzą też niektóre inne asymilacje charakterystyczne dla włoskiego południa. Por., między innymi:

Caso abbastanza raro nelle lingue romanze (se si esclude il ligure, in cui avviene lo stesso fenomeno), il fonema /n/ non viene assimilato quando precede una consonante labiale, e anche nella scrittura forma le coppie ⟨nb⟩ e ⟨np⟩, anziché ⟨mb⟩ o ⟨mp⟩ (https://it.wikipedia.org/wiki/Lingua_veneta#Storia (dostęp 1.02.2022)).

Przeciwnie zwykle w homorganicznych grupach występuje dysymilacja, np. zamiast *campo*, *gamba* mamy w weneckim *canpo*, *ganba*.

Również typowa włoska geminacja nie jest dla weneckiego charakterystyczna. Wenecki, tak jak pozostałe dialekty włoskie, nie toleruje grup dwu różnych okluzywów. Także geminaty dwu zwartych obstruentów nie występują w weneckim, por. np. weneckie *note*, *fato*, *boca*, *late* – ogólnowłoskie *notte*, *fatto*, *bocca*, *latte*. W tekstach odnotowałam tylko rzadkie geminaty zwartych nosowych, szczelinowych i afrykat. Te ostatnie zresztą opcjonalnie. Geminaty obstruentalnych okluzywów mogą się pojawiać w weneckim zupełnie wyjątkowo, tylko jako skutek tzw. *raddoppiamento sintattico*. To zjawisko nie jest zresztą charakterystyczne dla weneckiego¹⁷. Zatem zrozumiałe jest, że w czakawskim geminat nie ma. W *na našu* w mowie spontanicznej słychać często geminaty, ale nie mają one żadnej funkcji językowej (informacja ustna od Waltera Breu'a). Wydaje się, że geminacja jest ostatnią cechą przyswaną w procesie kreolizacji języka. Na to między innymi wskazuje sytuacja w Arbëresh, który współlistnieje z dialektami południowo-włoskimi od XV wieku. Obecnie, jak się zdaje, dialektem tym posługuje się już ostatnie pokolenie, które umiera nie przyswoiwszy sobie geminacji przez ponad

¹⁷ Materiał językowy wenecki sprawdziłam na podstawie tekstów zamieszczonych na https://venicewiki.org/wiki/Modi_di_dire_in_dialetto_veneziano (dostęp 24.12.2021) oraz, przede wszystkim, na podstawie obszernego słownika języka weneckiego (Boerio 1856).

600 lat. Jedyną gwarą Arbëresh, w której występują geminaty jest mowa wsi San Marzano di San Giuseppe, o której już w połowie ubiegłego wieku sądzono, że jest w stadium zaniku. Jest to jedyna wieś w prowincji Taranto ocalała z większego osadnictwa albańskiego. Obecnie znacznie izolowana od skupisk wsi albańskich. Użycia geminat w San Marzano także nie pełnią funkcji językowej i są opcjonalne (por. np. materiał językowy w Shkurtaj 1979; Savoia 1980; Lafe 2015 i in.).

Zjawiska związane z grupami *mb*, *mp*, *nd*, *nt*, *ng* ... przeniknęły do *na našu* wraz z pożyczkami molizańskimi, ale istotny jest fakt, że zostały w gwarze chorwackiej zaakceptowane, a zdarza się, że pojawiają się też w chorwackich wyrazach. Natomiast nieetymologiczne wstawne *b* w grupach *mr*, *ml* występuje regularnie w wyrazach chorwackich, tak jak w dialektach albańskich na Bałkanach i w tych samych wyrazach, co w dialektach macedońskich z południowej Albanii.

Źródła internetowe [Internet sources]

- http://os-turnic-ri.skole.hr/cakavski-rjecnik?kat=5297&dict_letter=ALL (dostęp 15.01.2022).
- http://www.liberius.net/livres/Judita_000000836.pdf, (dostęp 10.12.2021 i 17.01.2022).
- https://en.wiktionary.org/wiki/Appendix:Dalmatian_Swadesh_list (dostęp 22.12.2021).
- https://hr.wikipedia.org/wiki/Moli%C5%A1ki_Hrvati (dostęp 6.02.2022).
- <https://hrcak.srce.hr/file/242815> (dostęp 20.01.2022).
- <https://hrcak.srce.hr/file/80725> (dostęp 12.01.2022).
- https://it.wikipedia.org/wiki/Lingua_dalmatica (dostęp 13.01.2022).
- https://it.wikipedia.org/wiki/Lingua_veneta (dostęp 3.02.2022).
- https://it.wikipedia.org/wiki/Lingua_veneta#Storia (dostęp 1.02.2022).
- <https://omniglot.com/language/numbers/dalmatian.htm> (dostęp 31.01.2022).
- <https://pl.wikipedia.org/wiki/Dalmacja> (dostęp 23.01.2022).
- https://venicewiki.org/wiki/Modi_di_dire_in_dialetto_veneziano (dostęp 24.12.2021).
- <https://vlachs-project.eu/map/> (dostęp 17.12.2021).
- https://wikitravel.org/en/Dalmatian_phrasebook (dostęp 31.01.2022).
- <https://www.matica.hr/vijenac/395/izbor-cakavskog-pjesnistva-3466> (dostęp 12.01.2022).

Literatura [References]

- Baran U., 2010, *Język starodalmatyński – geneza i różnicowanie terytorialne*, „Linguistica Copernicana” 1 (3), s. 287–299.
- Bartoli M., 1942, *Dalmatico e albano-romanico: reliquie romaniche nel croato e nell'albanese*, [w:] *Italia e Croazia*, Roma: Reale accademia d'Italia, s. 109–185.

- Bartoli M., 2000, *Il Dalmatico. Resti di un'antica lingua romanza parlata da Veglia a Ragusa e sua collocazione nella Romania appennino-balcanica*, Roma: Istituto della Enciclopedia Italiano.
- Boerio G., 1856, *Dizionario del dialetto Veneziano*, Venezia: Premiata tipografia di Giovanni Cechini. https://books.google.pl/books?id=E5NiAAAAMAAJ&printsec=frontcover&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false (dostęp 10.12.2021).
- Breu W., Piccoli G., 2000, *Dizionario croato molisano di Acquaviva Collecroce*, Campobasso.
- Brozović D., 1975/76, *O suvremenoj zadarskoj miksojglotiji i o njezinim društveno-povijesnim i lingvističkim pretpostavkama*, „Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru”, sv. 14–15, br. 6, s. 49–63.
- Damjanović S., 1995, *Jazik otačkaski*, Zagreb: Matica hrvatska.
- Deanović M., 1940, *Naše kulturne veze sa Talijanima kroz vjekove*, „Hrvatsko kolo“, knj. 21, s. 297–301.
- Devoto G., 1964, *Profilo di storia linguistica Italiano*, Firenze.
- Feruga K., 2009, *Język diaspory molizańskich Chorwatów*, Bielsko-Biała: Akademia Techniczno-Humanistyczna.
- Finamore G., 1893, *Vocabolario dell'uso Abruzzese*, Castello.
- Gačić J., 2004, *Etimološka i leksikološka obrada kuhinjskih i kuharskih naziva romanskog / dalmatskog, mletačkog, talijanskog i drugih podrijetla u Dalmaciji*, doktorska disertacija, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Gerersdorfer V., 1979, *Romanizmi u dubrovačkom govoru*, „Zadarska revija”, knj. 26, br. 1, s. 1–21.
- Giammarco E., 1960, *Grammatica delle parlate d'Abruzzo e Molise*, Pescara.
- Giammarco E., 1968–1979, *Dizionario Abruzzese e Molisano*, Roma (Vol. 1 – 1968; Vol. 2 – 1969, Vol. 3 – 1976; Vol. 4 – 1979).
- Hamm J., Hraste M., Guberina P., 1956, *Govor otoka Suska*, „Hrvatski dijalektološki zbornik”, knj. 1, s. 7–215.
- Hektorović P., 1568, *Ribanje i ribarsko prigovaranje*, Wenecja, <https://books.com.hr/seo/ribanje-i-ribarsko-prigovaranje-lektira> (dostęp 17.01.2022).
- Hraste M., 1940, *Čakavski dijalekat ostrava Brača*, „Srpski dijalektološki zbornik”, knj. 10, Beograd, s. 1–64.
- Hraste M., 1948, *Osobine govora otoka Šolte, Čiova, Drvenika i susjedne obale*, „Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Odjel za jezik i književnost”, knj. 272, s. 123–156.
- Ivić P., 1985, *Dijalektologija srpskohrvatskog jezika. Uvod u štokavsko narečje*, Novi Sad: Matica Srbska. [= Ивић П., 1985, *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод у штокавско наречје*, Нови Сад: Матица Српска].
- Kolumbić T., 2008, *Moj harvoski (čakavica s otoka Hvara)*, „Jezik: časopis za kulturu hrvatskoga književnog jezika”, sv. 55, br. 2, s. 81.
- Lafe G., 2015, *Note linguistiche da San Marzano di S. Giuseppe*, [w:] Demiraj B. et al., (ed.), *Edhe 100! Studi in onore del prof. Francesco Altissimi in occasione del 60 compleanno*, Tirana.
- Lisac J., 2013, *Čakavština kao jezik pismenosti i književnosti od srednjeg vijeka do danas*, „Croatica et Slavica Iadertina”, knj. 9, br. 1, s. 31–37.
- Malić D., 2002, *Na izvorima hrvatskoga jezika*, Zagreb: Matica hrvatska.

- Marković I., 2012, *Jezični utjecaji i promjene u suvremenom govoru Zadra*, „Croatica et Slavica Iadertina”, knj. 8, br. 2, s. 313–335.
- Moguš M., 1977, *Čakavsko narečje*, Školska knjiga: Zagreb.
- Muljačić Ž., 1972, *Fonologia della lingua Italiana*, Bologna.
- Muljačić Ž., 1996, (rec.) Charles Barone, *La parlata croata di Acquaviva Collecroce*, „Čakavska Rič: Polugodišnjak za proučavanje čakavske riječi”, knj. 42, br. 1–2, s. 189–190.
- Muljačić Ž., 1999, *Dalmatski*, „Fluminensia”, god. 11, br. 1–2, s. 1–31.
- Muljačić Ž., 2000, *Das Dalmatische. Studien zu einer untergegangenen Sprache (Quellen und Beiträge zur kroatischen Kulturgeschichte 10)*, Böhlau Verlag: Köln ; Weimar; Wien.
- Muljačić Ž., 2002, *O potrebi izrade hrvatsko-veljotskog rječnika (i analognih hrvatsko-dalmato-romanskih glosara)*, „Filologija”, knj. 38–39, s. 91–100.
- Newton B., 1972, *The generative Interpretation of Dialect. A study of Modern Greek Phonology*, Cambridge University Press.
- Rohlf G., 1966, *Grammatica storica della lingua italiana e dei suoi dialetti. Fonetica*, Torino.
- Rohlf G., 1972, *Studi e ricerche su lingua e dialetti d'Italia*, Sansoni: Firenze.
- Savoia L.M., 1980, *La parlata Albanese di S. Marzano di S. Giuseppe: appunti fonologici e morfologici*, „Zjari” 27, s. 8–26.
- Sawicka I., 1998, *Vliyanije ital'janskogo jazyka na slavyanskuyu fonetiku*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Studia Slavica” II, s. 41–46. [= Савицка И., 1998, *Влияние итальянского языка на славянскую фонетику*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Studia Slavica” 2, s. 41–46].
- Sawicka I., 2019, *Macedonian reflexes of the common Slavic nasal vowels as products of Balkan convergence*, [w:] Latifi V., Friedman V., Markovikj M., (eds.), *Multiculturalism and language contact*, Tetovo, s. 25–38.
- Sawicka I., Cychnerska A., 2018, *The ND clusters in the Croatian dialect of Acquaviva Collecroce (na-našu)*, [w:] Kahl Th., Krapova I., Turano G., (eds.), *Balkan dialectology. “Balkan” enclaves in Italy. Languages, dialects, identities: Proceedings from the Sixth Meeting of the Commission for Balkan Linguistics of the International Committee of Slavists*, Cambridge Scholars Publishing, s. 256–264.
- Shkurtaj Gj., 1979, *Shënime për të folmen arbëreshe të San Marcanos*, „Studime Filologjike” 4, s. 113–141.
- Šimunković L., 1986, *Dalmatinsko-romanski leksički relikti u dalmatinskim dijalektima*, „Radovi: Razdio filoloških znanosti”, sv. 25, br. 15, s. 45–50.
- Sočanac L., 2004, *Hrvatsko-talijanski jezični dodiri. S rječnicima talijanizama u standardnom hrvatskom jeziku i u dubrovačkoj dramskoj književnosti*, Zagreb: Nakladni zavod Globus.
- Verratti V., 1968, *Fonologia e morfologia del volgare Abruzzese*, Lanciano: Cooperativa editoriale tipografica.
- Vidos B.E., 1962, *I problemi dell'espansione della lingua nautica veneziana con particolare riguardo all'Oriente balcanico*, „Bollettino dell Atlante Linguistico Mediterraneo” 4, s. 13–20.

Summary

Italo-Slavic convergences in the field of phonotactics

The subject of the article is the Italian influence on Croatian phonotactics. Selected issues concerning the distribution of consonants from the Čakavian dialect and *na našu* – the dialect of Croatian villages in Italy – are discussed in the article.

Keywords: Italian dialects; Croatian dialects; phonotactics.